

Forfatter: Kierkegaard, Søren

Titel: Frygt og bæven

Citation: Kierkegaard, Søren: "Frygt og bæven", i Kierkegaard, Søren: *Frygt og bæven*, udg. af Lars Petersen ; Merete Jørgensen , Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, 1994, s. 370. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur:
<https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-kierkegaard02val-shoot-idm140578674344320.pdf>
(tilgået 10. maj 2024)

Anvendt udgave: Frygt og bæven

Sygdommen til Døden

163

Anti-Climacus: Navnet markerer en modsætning til pseudonymet Johannes Chmacus (fra *Philosophiske Smuler og Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*). Johannes Klimakus kaldtes en byzantinsk teolog fra 6. årh. efter sit hovedværk *Klimax tou paradeisou*, Paradisstigen, dvs. Jakobsstigen. Pseudonymet Climacus har blot fremstillet trinene i retning af kristendommen, uden selv at ville kalde sig kristen. I *Pap. X I A 510* står der om *Sygdommen til Døden*: »Det hedder »til Opbyggelse« det er mere end min Kategorie, Digter Kategorien: opbyggelig (...) Der er Noget, som er lavere (det Æsthetiske) det er pseudonymt, og noget som er højere, det er ogsaa pseudonymt, fordi min Personlighed ikke svarer dertil (...) Anticlimacus i Modsætning til Climacus der sagde sig ikke at være Christen, Anticlimacus er den modsatte Yderlighed: at være en Christen i overordentlig Grad«. I det sidste ligger der en antydning af noget negativt, der bekræftes af *Pap. X I A 517*, hvor det hedder om Anti-Climacus: »Dette bliver hans personlige Skyld, at forvexle sig selv med Idealiteten (dette er det Dæmoniske i ham) men hans Fremstilling af Idealiteten kan være ganske sand, og den boier jeg mig for.« I *Pap. X 6 B 48* lader S.K. Anti-Climacus sige om sig selv, at han er »en saa overordentlig Christen, som han aldrig nogensinde har været til«. I *Pap. X I A 557* nævnes Anti-Climacus i forbindelse med »Opvækkelse«: Opvækkelse er det Sidste, men det er mig personligt for høit - jeg er dog for meget af en Digter.

164

mottoet: »Herre! giv os svage øjne for ting, som ikke duer til noget, og fuldstændig klarsynede øjne for al din sandhed.« S.K. citerer, med en enkelt ændring, disse linier efter *Handbuch deutscher Beredsamkeit*, herausgegeben von O.L.B. Wolff, Leipzig 1846, I, s. 293, jf. *Pap. VIII 2 B 171*.

165

det rene Menneske ... Forundringsleg med Verdenshistorien: Der hentydes dels til Hegels abstrakte menneskeopfattelse, hvor det er den enkeltes opgave at glemme sig selv, dels til hans spekulative historieopfattelse, jf. noter til *Frygt og Bæven* s. 53 og 65.

173

Mennesket er Aand...: Modellen i de fire første typografiske afsnit er følgende (den overbygning, hvormed modellen udvides i fjerde 371 typografiske afsnit, er adskilt fra den øvrige model med en stiplede linie. Overbygningen placerer menneskets selv i forhold til Gud):

Tankegangen i fjerde typografiske afsnit er, at forholdet, der forholder sig til sig selv, er det tredje i forhold til det andet, der har sat det, hvilket altså vil sige, at mennesket er et forhold mellem det himmelske og det jordiske (engel og dyr, jf. *Begrebet Angest*, SVIV 465). Men forholdet, der 372 der forholder sig til sig selv, er *også* det første i et nyt og højere forhold, hvor »engledyret« forholder sig til Gud. Syntesen mellem legeme og sjæl er af lavere karakter end syntesen mellem uendelighed og endelighed. Hvor den sidste har det evige og dermed forbindelsen til ånden indbygget i sig, så tilhører både legeme og sjæl det timelige og kan kun blive til ånd i kombination med den anden syntese. (En lignende model er fremstillet i *Begrebet Angest*). En konkret definition af legeme og sjæl i forhold til ånd gives ikke i S.K.s forfatterskab. Man kan godt mene om denne abstrakte og spekulative model, at den er udtryk for det, der kritiseres i forordet: en videnskabelig Fjernhed fra Livet (165); man kan spørge, om det ikke er S.K. selv, der her leger »Forundringsleg« (165) med menneskelig virkelighed. I femte typografiske afsnit bliver teksten da også mere konkret. Når menneskets selv er *deriveret*, dvs. afledet, af noget andet, så må det også, hvis det skal være i sandhed, forholde sig til dette andet. Derfor ligger der ikke bare en mulig fortvivlelse i ikke at ville være sig selv, men også i at ville være sig selv, dvs. kun at forholde sig til sig selv og ikke til noget andet. Hvis en fortvivlet, hvis fortvivlelse består i et forkert forhold til selvet, mener at kunne løse sit problem ved sig selv, så hævder han netop derved det forkerte selv, hvis hævde er fortvivlelsens årsag. En endnu større misforståelse ville det være at opfatte fortvivlelsen som noget udefra kommende (S.K. tænker på fortvivlelsens årsag, jf. 217), når det ydre *Tryk* i virkeligheden er en *omvendt Reflexion af det Indvortes*, dvs. at den indre konflikt (det forkerte el. usikre forhold til selvet) viser sig som et ydre tryk. Fra en kunstnerisk synsvinkel er *misforståelsen* et grundtema i hele dette filosofiske set vanskelige afsnit: det uforståelige, det uigennemsigtige, afspejler det eksistentielle tema, at menneskets forhold til sig selv er uklart og fuldt af gåder, forvirring og fortvivlelse, men sandheden er enkel og klar: afsnittet slutter med at omtale det *gennemsigtige* forhold til Gud. Hermed gentager dette afsnit temaet fra bogens motto: bønnen om at blive befriet for alt det, der ikke duer, og at kunne se sandheden klart.

175

Tænkerne: herved sigter S.K. vist nok til Johannes Climacus i *Philosophiske Smuler* (se SK IV 266). - *Svimmelhed ... under Bestemmelsen Sjel...*: Svimmelhed forholder sig til sjæl som fortvivelse til ånd, fordi svimmelhed er udtryk for, at sjælen har et usikkert forhold til verden, ligesom fortvivelse er udtryk for, at ånden el. selvet har et usikkert forhold til Gud. Jf *Pap.* VIII 2 B 168: »I sund Tilstand eller naar der er Ligevægt mellem det Sjelelige og det Legemlige er Mennesket aldrig svimmel Saaledes ogsaa med Fortvivelse. Naar Mennesket i at forholde sig til sig selv absolut forholder sig til Gud, saa er der slet ingen Fortvivelse«. Sml. »Ligevægt og Ro« (173).

176

der vorder ... Forbigangent: dvs. der bliver ikke nogen sinde i forhold til virkeligheden tale om, at noget er overstået fortid.

177

det Sidste er Døden ...: Da fortvivelsens årsag er manglende tro på Gud, må den fortvivlede se døden som det sidste. I sin fortvivelse over dette 373 udsigtsløse liv *haaber man paa Døden*. Men den fortvivlede kan ikke dø, fordi fortvivelsen ikke kan *fortære det Evige, Selvet*, og dettes absolutte insisteren på, at mennesket etablerer det rette forhold til sig selv og til Gud, hvilket netop er det krav, som udløser fortvivelsen over ikke at kunne leve op til det. Fortvivelse bliver derved en *evig* oplevelse af at dø (uden at kunne dø): det at se døden som det sidste, så at sige at tro på døden, og det at håbe på døden dræber ustandselig livet, og fortvivelsen søger hele tiden at dræbe det sande selv, der forhindrer adgangen til døden. Det evige og forgæves forsøg på at dø skal også forstås bogstaveligt: selvmord er ingen udvej, hvilket fremgår af S.K.s reference til et digt af Ewald, der omtales i *Pap.* IV A 48: »Det er et herligt Digt af Evald, Advarsel mod Selvmord. Et Vers især: Mon Havets Bølger slette ud? / Mon Gift fortærer Præg af Gud? / Kan Dolken dræbe Tanker? cfr. 1ste B. p. 299.« (S.K. citerer *Samlede Skrifter*, I, Kbh. 1780.) Fortvivelse er den evige »Fortabelse« (174) på grund af det mislykkede forsøg på at slå selvet ihjel: straffen er, at fortvivelsen er fordømt til i al evighed at fortsætte sit håbløse forehavende. Det gælder om fortvivelsen, at dens Orm *ikke dør*, dens *Ild ikke udslukkes* (Mark. 9,48, Es. 66,24). Fortvivelsens manglende evne til at fortære det sande selv fremkalder *Afmagt* og afslører for fortvivelsen det forkerte i dens forehavende. Dette medfører, at fortvivelsen nu fortvivler over sig selv (og det er dette, der kaldes *Potentsation*) og søger at *fortære sig selv*. Herved skabes der blot mere fortvivelse: i stedet for at ophæve sig selv i glæde over den positive sandhed fornyer og forstærker fortvivelsen sig selv. Fortvivelsen gentager altså nu sin fortvivlede reaktion på sandheden: den forsøger at fornægte og ødelægge den. Som »barn« af den sandhed eller det sande selv, *der ligger til Grund for Fortvivelsen*, og som fortvivelsen fornægter, må fortvivelsen, efterhånden som sandheden bliver mere og mere påtrængende, lægge større og større afstand til sit »ophav« og dermed også til sig selv. 178 *En Fortvivlende fortvivler over Noget...*: Det er afgørende for de to følgende afsnit, at der i *Sygdommen til Døden* skelnes mellem uegentlig og *egentlig Fortvivelse*. Hvis der fortvivles over *Noget* (f.eks. manglende succes i karriere eller kærlighed), så er dette uegentlig fortvivelse, men hvis fortvivelsen gælder selvet, så drejer det sig om egentlig fortvivelse. S.K.s pointe er så, at det fundamentalt altid drejer sig om egentlig fortvivelse, men at den uegentlige fortvivelse blot ikke er bevidst om, hvad det *egentlig* er, der fortvivles over. For den uegentlige fortvivelse er der en verden mellem *Cæsar* og *slet Intet* (de citerede ord var Cesare Borgias valgsprog) og mellem »ham« og de mange tårer. At fortvivle over noget er at befinde sig på grænsen til bevidstheden om selvet, idet S.K. går ud fra, at det sande i fortvivelsen hurtigt vil kunne gennemskue det illusoriske noget og se selvet. At fortvivle er jo en definitiv håbløshed, der forudsætter, at man tror på den uendelige værdi af det, som man fortvivler over ikke er lykkedes. Men denne værdi kan kun være »uendelig«, hvis man ikke tror på Gud, men i stedet tror på døden, 374 som begrænser selvets muligheder til denne verden, spærrer det inde i denne verden og tvinger det til i sin fortvivelse at guddommeliggøre denne verdens muligheder. Derfor kan en fortvivelse over noget hurtigt blive til en fortvivelse over døden, hvis eneste alternativ er troen på Gud, jf 216 om sammenhængen mellem at fortvivle »over det Jordiske« og »om det Evige«. For den egentlige eller *erklærede* fortvivelse vil forskellen mellem succes og fiasko i denne verden ikke være en forskel mellem alt og intet, men en forskel mellem to selv-bevidste måder at være fortvivlet på. I øvrigt er det en gennemgående tankegang i de to afsnit, at når man (hvad enten man er bevidst om det eller ej) ikke vil være sit sande selv, men altså vil *af med sig selv*, så kan dette udløse en desperat stræben efter en eller anden form for succes, der kan bruges til så at sige at drukne ens ægte fortvivelse i falsk glæde.

179

At fortvivle over sig...: *fortvivlet at ville af med sig selv* er fundamentalt det samme som *fortvivlet at ville være sig selv*, fordi det er det sande selv (feks. »dette Selv, som ikke blev Cæsar«), man vil af med, og det falske selv (feks. Cæsar), man vil være. Fortvivlet *ikke at ville være sig selv* betyder i *Sygdommen til Døden* ikke blot, at man ikke vil være den, man faktisk er (og som Gud dermed har tvunget én til at være), men det betyder også, at man ikke vil realisere det rette åndelige forhold til Gud, jf den senere skelnen mellem at fortvivle *over* og *om* sig selv (216). - *Socrates beviste ...*: i *Platons Staten*, X, 608 c ff.

182

transitorisk: forbigående, flygtig.

184

angestfor Intet: jf *Begrebet Angest*: »hvilken Virkning har Intet? Det føder Angest. Dette er Uskyldighedens dybe Hemmelighed, at den paa samme Tid er Angest. Drømmende projekterer Aanden sm egen Virkelighed, men denne Virkelighed er Intet« (SV IV 346).

186

Dagens Møje og Hede:jf. Matt. 20,12. - *som Du er kjendtjif*. 1. Kor. 13,12.

188

kata dynamin: efter mulighed. Om alt, hvad der kan blive til noget andet, men endnu ikke er blevet til dette andet, bruger Aristoteles det udtryk, at det *efter mulighed* er dette andet, at det altså har de indre betingelser for, at en udvikling bliver mulig. - *Replikken ...*: I de følgende par linier formulerer S.K. i koncentreret og abstrakt form et væsentligt og præcist synspunkt om, at en digterisk fremstilling af fortvivlelse kun bliver *værdifuld*, hvis fremstillingen af en konkret fortvivlelse medtager den realitet, som fortvivlelsen negerer. Når feks. Klaus Rifbjerg i jeg-romanen *Brevet til Gerda* (1972) fremstiller en fortvivlelse, der bl.a. mangler endelighed, så sker dette i en litterær stil, der altid beholder den jordforbindelse, som bogens drømmende og utålmodige hovedperson ustandselig slipper. I S.K.s eget eksempel på s. 190 er det spurven, der repræsenterer den negerede realitet. - *instar omnium*: der gælder lige så meget som alle, dvs. evnen for alle evner. - *Fichte*: Der refereres til den tyske filosof J.G. F.s (1762-1814) tanker om den »produktive indbildningskraft«: hele tilværelsen skabes indefra ved den aktive selvbevidstheds kraftudfoldelse.

189

hiin russiske Hornmusik: Orkesteret bestod af op til tres mand, der hver 375 havde et horn, som kun gav én tone; hver mand skulle altså kun falde ind med denne tone (så det var ikke en takt, men en tone, han blev odslet på at være).

190

det ene Fornødne: Luk. 10,42.

191

Einerlei: ensformighed - *afmandet*: berovet manddom el. avlekraft - *at være som de Andre...*: Når S.K. taler om det negative ved at forsvinde i *Mængden*, mener han *ikke*, som mange mener i dag, at det modsat positive er at skille sig ud fra denne mængde ved at markere sig positivt *i forhold til de andre* (hvorved man altså får sin identitet »forærende« af de andre, præcis som man også gør som *Numerus* (tal, nummer), medlem af mængden), idet forholdet til andre for S.K. er uden betydning for den sande identitet. Det modsatte af at være et nummer er således ikke at være et navn for de andre, men for sig selv og Gud, jf rodemesteren i *Frygt og Bæven* hvis sande identitet er ukendt for de andre.

192

vinder alle jordiske Fordele ...:jf Matt. 16,26. - *apeiron - peras*: egl.: det ubegrænsede - grænsen. Vigtige begreber hos Platon, især i *Filebos*.

193

kata dynamin: se note til s. 188. - *Løber nu Muligheden ...*: S.K. fremstiller i det følgende den psykiske tilstand, hvor man ser sig blind på en mulighed, idet man hefter sig ved, at muligheden faktisk er der, men overser, at *Tiden* eller *Nødvendigheden* gør den til en illusion i den forstand, at det er urealistisk at forfølge den. Hvis det drejer sig om en enkelt mulighed, vil denne mulighed tiltage i styrke, efterhånden som man fjerner sig mere og mere fra virkeligheden (som ifølge S.K. snarere bør kaldes nødvendigheden, fordi virkeligheden både omfatter nødvendigheden og muligheden), og hvis det drejer sig om flere muligheder, vil de formere sig, efterhånden som man leger mere og mere med dem. - *Phantasmagorier*: gøglebilleder, fantasibilleder. - *som Philosopherne forklare*, jf Hegel, *Werke*, VI, Berlin 1840, s. 292: Die Nothwendigkeit ist zwar richtig als Einheit der Möglichkeit und Wirklichkeit definiert worden.

195

for Gud er Alt muligt: Matt. 19,26, Mark. 14,36, Luk. 1,37. - *Richard II*: S.K. citerer Schlegels oversættelse af Shakespeare. I Lembckes oversættelse lyder stedet: O, Frænde, forbandet være du, som ledte mig bort fra Fortvivlelsens den jevne Vej! (III. akt, 3. scene i de nævnte oversættelser svarer til III. akt, 2. scene i

originalteksten).

196

det Dialektiske i at troe ...: jf. *Frygt og Bæven*, og *Tre opbyggelige Taler*, 1843, s. 157: den, der troer Gud mod Forstanden, han bekræftes i det indvortes Menneske (sml. ovenfor om: at tabe Forstanden for at vinde Gud). - *hiin Konge...*; se note til *Frygt og Bæven* s. 29.

197

Respirationen: af lat. respirare, ordret: ånde (spirare) igen (re-), ånde ind og ud - *Interjektion*: Tankegangen er, at fatalisten har kvalt sig selv i forhold til Gud og kun kan formulere dette forhold som momentane og desperate udråb. - *Suurstoffet*: ilten. - *Statsminister*: minister der var medlem af statsrådet. - *Dunstkreds*: atmosfære. - *qvanturn satis*: så meget som er tilstrækkeligt.

199

Veritas est...: sandheden angiver både sig selv og det usande. Frit citat fra 376 Spinozas *Ethica*, II, Schol. til Propos. 43. - *socratisk*: jf. Diogenes fra Laerte, *Om de berømte Philosophers Liv og Lære*, II, 5, 31: Der er, sagde han, kun eet eneste Gode, nemlig Oplysning og eet eneste Onde, Vankundighed (Riisbnghs oversættelse, Kbh. 1812, s. 70).

200

Belle-Etagen: 1. sal. - *Aandløshedens Angest*: se SV IV 400-403. - *Folkesagnet*: se *Irische Elfenmärchen*, ubersetzt von den Brüdern Grimm, Leipzig 1826, s.LXXXIII.

202

de gamle Kirkelærere: Augustin, *De Civitate Dei*, XIX, 25. - *Hedningen ... anpriste Selvmord*: dette gælder især de stoiske filosoffer, men opfattelsen af selvmord som oprør mod Gud findes hos Platon, *Faidon* 61-62. - *Hysteron-Proteron*: sidst-først; det, der skulle komme sidst, er anbragt først.

203

Vigilius Haufniensis: se SV IV 402.

204

i det Senere: dette afsnit blev aldrig skrevet. Spørgsmålet berøres kun i en bemærkning på s. 216.

205

kata dynamin: se note til s. 188. - *Modus*: måde, form, måde at træde frem på

206

Reflexion i sig: dvs. selvrefleksion.

207

hans Selv, og ham selv...: dvs. hans selv og ham selv er et noget, som hører med inden for... - *to heteron*: det andet. - *endog begjerende...*; Selv når det begærer, er dette selv ikke et selvstændigt subjekt (svarende til grammatisk nominativ), ikke en handlende som *vil* noget, men en passiv modtager (svarende til grammatisk *Dativ*) med et barnligt el. ureflekteret begær. - *tilstøder (at støde - til)*: hermed fremhæver S.K. igen det passive ved det umiddelbare selv, der modtager skæbnens stød. - *quid nimis*: ordret: noget for meget. Hentydning til det latinske (opr. græske) ordsprog: ne quid nimis, intet for meget, dvs. gør ikke noget i for høj grad, hold måde. Kun refleksionen er i stand til at overskue og dermed relativere det umiddelbart overvældende (det, der er »for meget« for det umiddelbare selv og bringer det til fortvivlelse), hvad enten dette er en ulykke eller en lykke. - *situeret*: placeret.

209

Man fortæller om en Bondemand...; jf *Molbohistorier*, udgivet af L.R. Tuxen, Kbh. 1866, s. 30-31, hvor historien anføres i en lidt anden version.

210

Omsætning: det at skille sig af med selvet er en stor og definitiv beslutning, som et større salg.

212

Omverdenens Reflexion: dvs. refleks, afspejling.

213

und rings umher...: Goethes *Faust*, I, se. 4, 1479. Mefistofeles vil overtale Faust til at forlade studierne og spekulationerne og begive sig ud i livet: Jeg siger Dig: en Karl, der spekulerer, / er som et Dyr, hvem Fanden maltrakterer / og kører rundt paa Heden med i Ring, / mens grønne Marker ligge trindtomkring. (P. Hansens oversættelse). - *trods nogen Yngling*: lige så godt som nogen y. - *fuimus*: vi har været - (og er ikke mere -), jf. Virgils *Æneiden*, II, 325.

214

Præsens in futuro ... præterito: nutid i fremtid, nutid i fortid. Det fælles er, 377 at det både for ynglingen og den ældre er *nutid*, at de ikke vil være sig selv, hvilket her konkret betyder, at de jordisk fortvivler over det bestemte selv, som de henholdsvis er bundet til i fremtiden og lod sig binde til i fortiden.

215

in toto: som helhed.

216

Selvet er dobbelt dialektisk: Når man fortvivler over sig selv, fortvivler man over det selv, som har syndet ved at dyrke det jordiske og negligere det evige, men når man fortvivler om sig selv, fortvivler man, fordi man ikke har realiseret sit ideale, åndelige selv og dermed det rette forhold til Gud

219

vore Tidens Bestandig-Selskabelige: S.K. hentyder til selskabeligheden i foreninger; i begyndelsen af 1840'erne havde København blandt sine større klubber »Den bestandig borgerlige Forening« og »Det forenede borgerlige Selskab«. - *Epigram* kort, fyndigt digt der giver udtryk for en tanke, ofte satirisk og med en overraskende slutpointe. - *horis succesivis*: i på hinanden følgende timer, time efter time. - *Timer ... levede for Evigheden*: hentydning til titlen på en andagtsbog af C.F. Sintenis, *Stunden fur die Ewigkeit gelebt*, Berlin 1791-92, da. overs. 1795: *Timer, levede for Evigheden*.

220

Richard III: I Shakespeares *Richard III*, IV, 4, lader R. trommerne røre for at overdøve sin moders og Dronning Elisabeths anklager: Blæs, Trompeter! / Rør Trommen, slaa Alarm! at ikke Himlen / Skal høre disse Sladderkvinder smæde / Vorherres Salvede! Blæs, siger jeg! (østerbergs oversættelse). - *omnibus numeris absoluta*: afsluttet i enhver henseende, dvs. fuldendt.

221

poetice: digterisk. - *dæmonisk* se note til *Frygt og Bæven* s. 87.

222

i Begyndelsen: 1. Mos. 1,1. Han vil altså ikke acceptere sit af Gud skabte selv, men vil bruge den frihed, som hans bevidsthed om at være ånd giver ham, til at være sin egen gud og skabe sit eget selv. - *Stoicisme*: der tænkes på stoikernes lære om at hæve sig over det konkrete.

223

Prometheus: Ifølge den græske mytologi stjal P. himlens ild og bragte den til jorden, og P. er senere blevet opfattet som en helt, der stjal ilden for menneskenes skyld. - *den løsende... bindende Magt*: jf. Matt 16,19. - *Ataraxi*: uforstyrrelighed (udtryk fra den stoiske filosofi).

224

promethisk: Som straf for tyveriet af ilden lod Zeus Prometheus lænke til en klippe. - *Pæl i Kjødet*: 2. Kor. 12,7.

226

i reen græsk Forstand: »dæmonisk« kommer af græsk »daimon«, der hos Platon betegner et overmenneskeligt væsen, en mellemting mellem en gud og et menneske. - *Overtroens Fortælling*: sandsynligvis tænkes her på Rübzahl i Musäus' *Volksmarchen*, tredje legende, *Musæus Folkeæventyr*, Kbh.

1840,II,s.65-66.

227

tantalisk: Tantalus var en græsk sagnkonge, som af guderne blev dømt til evigt at plages af tørst og sult. I Underverdenen stod han i vand til læberne og med en frugtgren hængende over hovedet. Når han ville drikke, trak vandet sig tilbage, og når han ville spise, trak grenen sig væk.

231

hvad Juristerne kalde qvalijiceret: en kvalificeret forbrydelse er en 378 forbrydelse, som straffes strengere end forbrydelsen i dens typiske form. S.K. nævner selv to eksempler på s. 234. forbrydelse mod en embedsmand og fademord. - *Confinium*: grænseområde. - *Kategoriernes Conjunktio*: Konjunktio er den astronomiske betegnelse for det forhold, at to himmellegemer set fra Jorden ses i samme retning. *Kategoriernes k.* vil da sige, at kategorien »Digter« peger i retning af el. er orienteret mod »det Religiøse«. Muligvis ligger der også heri, at det digteriske samtidig skjuler el. skygger for det religiøse,

232

Nurnberger-Billeder: billeder af ringe kvalitet.

233

en ældre Dogmatik: Der refereres til det argument i den ortodokse lutherske dogmatik, at Guds uendelighed gør skyld mod Ham uendelig, og at straffen derfor også må være uendelig. - *recurrerede*: søgte tilbage. - *en senere Dogmatik*: Hos den tyske filosof Kant forkastes bestemmelsen synd mod Gud, fordi Gud hos Kant »forsvinder« i den almengyldige morallov, jf. note til *Frygt og Bæven* s. 65.

234

kun stundom syndedes...: Der hentydes til, at den ortodokse lutherske dogmatik skelnede mellem synder mod Gud, synder mod én selv og synder mod andre. - *uden Gud i Verden*: Ef 2,12. - *pelagiansk-letsindige*: Pelagius (ca. 400) og dennes tilhængere nægtede arvesynden.

235

de glimrende Laster: jf s. 202. - *een Djævel ved Djævelens Hjælp*: jf Matt. 12,24. - *det Sidste ... væne end det Første*: Matt. 12,45. - *Bogstavregning*: dvs. definitionen er en formel, der sammenfatter det fælles og fundamentale og dækker alle konkrete tilfælde.

236

Speculation: Ordet anvendes af S.K. som betegnelse for Hegels filosofi og dermed for den opfattelse, at modsætninger lader sig ophæve ved at anskues fornuftigt Mod dette fastholder S.K. her det absurde og paradoksale i kristendommen, og det enkelte menneskes betydning som andet og mere end det at være medlem af et samfundsmæssigt fællesskab.

237

Christi egen Anviisning: se Matt. 11,6, 26,31, Joh. 6,61. - i *hvis Hjerte det aldrig* :jf 1. Kor. 2,9. - *quid nimis*: for meget, jf. s. 207

238

Daarskab:jfA. Kor. 1,18-25.

239

giver op uden om: som et eksamenspensum ud over det forlangte. - *gyldne*: hentydning til udtrykket »den gyldne middelvej«, Horats' *Oder* II, 10, 5.- *ne quid nimis*: se note til s. 207.

240

am Ende: til sidst. - *de facto*: efter sin handling, objektivt set. - *Synd er Uvidenhed*: denne definition er udledt af, at Sokrates mente, at dyd er viden.

241

vindicerer: tillægger, tilkender. - *Prius*: forudgående, tilgrundliggende.

242

quod erat demonstrandum: hvad der skulle bevises. - *Aabenbaring fra Gud*: jf *Pap.* VII I A 192: Dersom En vil sidde rolig, objektiv paa sit Studerekammer og speculere: hvorledes skulde han kunde forstaae en Forsonings Nødvendighed; da jo en Forsoning kun er nødvendig i den ængstede Samvittigheds Forstand. Dersom det stod i et Menneskes Magt at leve hen uden at behøve Spise: hvorledes skulde han saa forstaae Nødvendigheden af Spise, som den Sultne saa let forstaaer? Og saaledes er det aandeligt. Et Menneske kan erhverve den Ligegyldighed som gjør 379 Forsoningen overflødig, ja det naturlige Menneske er egentlig i denne Tilstand: men hvorledes skulde man i denne Tilstand kunde forstaae Forsoningen. Det er derfor saa consequent af Luther, at han lærer, at Mennesket maa belæres ved en Aabenbaring om hvor dybt han ligger i Synd; at den ængstede Samvittighed ikke er noget der saaledes følger af Naturen som det at være sulten. - *kategorisk Imperativ*: Egentlig et udtryk fra Kants filosofi. Kant forstår derved morallovens ubetingede bud. Med tilføjelsen »intellectuelt« giver S.K. udtrykket betydningen: befaling man ikke kan undlade at opfylde (fordi forståelsen af det rette tvinger én til at realisere det).

243

in abstracto: abstrakt. - *eo ipso*: med det samme. - *Coinddentspunkt*: fælles punkt, berøringspunkt

244

med Adriennen paa: Der hentydes til steder i Holbergs komedier, f.eks. *Den politiske Kandestøber* IV, 2, og *Barselstuen* II, 2, hvor det at være iført en adrienne (fin lang, folderig damekjole) forbindes med, at jævne personer ønsker at spille fine. - i *en ringe Tjeners Skikkelse*: Fil. 2,7. - *som Skriften siger*: Mark. 10,34, Luk. 18,32. - *godt at være*: Matt. 17,4.

245

Direction: retning, angivelse af retning. - *Klangfigur*: mønster der dannes på en vandret metal- el. glasplade, når denne er bestrøet med fint sand el.lign. og sættes i svingninger ved stryging med en violinbue. - *vidunderligt*: på en overnaturlig måde, underfuldt. - *Overgangen ... Systemet*: Der er tale om Hegels filosofiske system, hvor enhver udvikling el. overgang el. bevægelse tænkes at forløbe med deterministisk nødvendighed, jf. note til »foreløbige Bevægelse« *Frygt og Bæven* s. 9. - *cogito ergo sum*: jeg tænker, altså er jeg; den franske filosof Descartes' filosofiske grundsætning. - *Dig skeer, som Du troer*: Matt. 9,29.

246

cito citissime: hurtigt, meget hurtigt - *geschwind wie der Wind*: hurtig som vinden. - *Interim*: midlertidigt, foreløbigt, dvs. afgørelsen udsættes.

247

Aktor: anklager.

248

den orthodoxe Dogmatik ...: I den luthersk-protestantiske kirkes dogmatiske bekendelsesskrift, den Augsburgske Konfession, hedder det i artikel 19: »Aarsagen til Synd (...) er (...) de Onde, nemlig Djævlens og de Ugudeliges Villie, hvilken, forladt af Guds Bistand, vender sig fra Gud«, *Den rette uforandrede Augsburgske Troesbekjendelse*, Kbh. 1825. Den lutherske dogmatik har gennemgående fastholdt denne opfattelse, at synden er et frafald fra Gud, en positiv viljesakt. - *pantheistisk*: Der hentydes til den kritik, der på S.K.s egen tid blev rettet mod Hegel for panteisme, dvs. for en forståelse af det onde som det blot tilsyneladende onde, der er et nødvendigt, negativt stadium på vejen mod det højere gode. - *en saakaldet spekulativ Dogmatik*: der tænkes især på den danske teolog H.L. Martensen. - *begribe denne Bestemmelse...*; At *begribe* el. forstå *Synden* som *Position* forudsætter, at synden placeres i forhold til sin logiske modsætning (*negeres*).

249

Detaschement: mindre militær styrke med særlig opgave. - *abrenuntierer*: afsværges. - *Negationens Negation*: I Hegels logik betyder *Negationens* ³⁸⁰*Negation*, at når et begreb er blevet negeret af sin modsætning el. negation, så sker der endnu en negation, idet de to modsætninger samles i en højere enhed (hvor modsætningen mellem dem altså er ophævet). Hvis således synden negerer det gode, så forsoner angeren denne modsætning ved at negere synden og etablere en højere positiv enhed. - *Overgangen ...*; I Hegels logik forløber *Overgangen* fra et begreb til et andet glidende, med logisk automatik. Fra evighedens synspunkt (*Sub specie æterni* og *æterno modo* er to udtryk for det samme), dvs. set fra det højeste abstrakte synspunkt er alle overgangene eller *det Spatierende* (dvs. det der udgør afstanden mellem de

enkelte udviklingstrin) *slet ikke til*, fordi udviklingen forløber af sig selv, som logisk-deterministisk system, og dermed fra starten har sin forudsigelige afslutning indbygget i sig, hvorved overgangene sådan set er en illusion. At *sætte* el. ponere bliver derfor (*eo ipso*: uden videre) det samme som at *ophæve*, fordi en position el. et begreb af sig selv afføder sin egen negation eller automatisk bliver komplementeret af sin modsætning (det ufuldendte el. uafsluttede, svarende til den grammatiske tid *Imperfectum*, bliver af sig selv *fuldendt* el. afsluttet, *Perfectum*). Hegels rene *Tænkning*, det abstrakt-logiske system, står for S.K. i modsætning til »Virkelighedens Verden«, hvor der er *kvalitative* forskelle, og hvor intet forløber af sig selv, men hvor al bevægelse forudsætter menneskelig *handlen*, jf. note til *Frygt og Bæven* s. 42.

250

Gudsfrygt er Viisdoms Begyndelse: Sl. 111,10, Ordsp. 1,7, 9,10. *philosophice, poetice*: filosofisk, digterisk, jf s. 246 om den »æsthetiske og methaphysiske Erkjenden«.

251

Socrates ... den meest Vidende: S. fortæller selv i Platons *Apologi* 21 a, at Oraklet i Delfi har erklæret ham for det viseste menneske. - *Synden ... som druknet i Havet*: Mika 7,19.

252

underlægger Alt under Synd: Gal. 3,22. - *som Skriften siger*: Åb 3,16 (Derfor, fordi du er lunken og hverken varm eller kold, har jeg i sinde at udspy dig af min mund).

253

Hengesæk: hængedynd - *Tilsætninger*: tilføjelser. - *befordres*: ansættes som embedsmand. - *in puris naturalibus*: egl.: i den rene naturtilstand, dvs. uden nogen påklædning; her snarest: uden omsvøb. - *Sogne*: verdslige.

254

overgaaer al Forstand: Fil. 4,7. - *uskateerlige*: uvurderlige.

256

anslaaes: medregnes. - *Fortabelsens Ajvei*: if. Matt. 7,13.

257

et Ordsprog: her synes at sigtes til det latinske: *errare humanum est* (at fejle er menneskeligt), men dets fortsættelse plejer at lyde: men kun en tåbe fremturer i sin vildfarelse. - *desultoriske*: springende, her brugt i bet.: diskontinuerlig. - *Macbeth*: S.K. citerer Ludwig og Dorothea Tiecks oversættelse. I den engelske original står: Things bad begun make strong themselves by ill (som Østerberg oversætter: Ondt styrker alt hvad der begyndte slet). I S.K.s citat står ordret: »Gerninger, der er udsprunget af synd, får kun kraft og styrke gennem synd« (her har S.K. ændret den tyske tekst fra Sünden: synder). Macbeth mener på dette sted, at mordet på Duncan »styrkes« af det nye mord på Banquo, altså svarende til at »den ene Synd føder ny Synd af sig«.

381

258

impetus fart.

259

diætetisk: vedr. levevis.

260

Mephistopheles: *Faust*, I, Wald und Hohle, slutningen - *Aerostrat*: dvs. aerostat, luftballon. - *Macbeth ...*: S.K. citerer Ludwig og Dorothea Tiecks oversættelse. I Østerbergs oversættelse lyder stedet (II. akt, 3. scene, som i originalteksten): »fra nu af / er intet her paa Jorden Alvor værd, / alt er kun Tant; Mands-Dyd og Ry er døde«. *Gnade* (som svarer til Østerbergs »Mands-Dyd«) betyder ofte nåde (originalen har »grace«), men hos Shakespeare er der ikke tale om den guddommelige nåde, men om menneskelig yndest el. gunst.

261

det Omineuse: det skæbnesvangre.

262

de gamle Opbyggelsesskrifter: f.eks. Johs. Tauler, *Predigten*, Berlin 1842, III, s. 36 f.

264

cominus ... eminus: på nært hold (i nærkamp), på afstand (i fjernkamp). Begge udtryk tilhører det romerske militærsprog. - *er man eo ipso ...*: er man netop derved (langt borte), betyder dette, at man er langt borte.

265

Horreur: gysen. - *epigramatisk*: se note til s. 219.

266

Jøderne... forargedes...: Matt. 9,2-3.

267

Gud... er ikke Forvirringens Gud: 1. Kor. 14,33. - *Aristoteles*: Der refereres sandsynligvis til *Politik* III, 11, hvor A. dog kun ser ligheden mellem mængde og dyr som noget, der gælder i *nogle* tilfælde. - *saa slaaer det jo philosophice til...*: *philosophice*: filosofisk. I det følgende hentydes til D.F. Strauss, *Leben Jesu* (1836), som hævder, at Gud-mennesket er menneskeheden. - *idem per idem*: det samme ved (bevist ved) det samme, dvs. en cirkelslutning. Her synes udtrykket at betyde en fuldkommen identitet.

268

en Konge giver en friere Forfatning: I marts 1848 lovede Kong Frederik VII at give Danmark en konstitutionel forfatning; løftet blev opfyldt ved Grundloven af 5. juni 1849. - *aldrig opkommet i noget Menneskes Hjerte*: jf. 1. Kor. 2,9. - *cogito ergo sum*: jf. s. 245. at tænke er at være.

269

e concessis: ud fra indrømmelser; jf. ovenfor: Dog lad det nu saa være. - *saa lidet som ude paa Kirkegaarden ...*: S.K. citerer sig selv fra talen »Ved en Grav« (SK V 280). - *teleologisk*: hensigtsmæssigt bestemt - *Frygt og Basven*: Fil. 2,12.

270

item: ligeledes. - *tage sig af Spurvene*: f. Matt. 10,29. - *Lærebogen*: i Balles Lærebog, dvs. Biskop Nicolai Edinger Balle, *Lærebog i den evangelisk-christelige Religion, til Brug i de danske Skoler* (1791), 1. kap., III, § 6, omtales Guds allestedsnærværelse. - *Abbreuiatur*: forkortning, forenkling. Udtrykket bruges hos S.K. til at karakterisere logisk, abstrakt tænkning i modsætning til konkret virkelighed. - *comprehendit*: betyder både: begriber, og: omfatter. - *continentur*: holdes sammen.

271

opposita juxta ...: modsætninger fremtræder tydeligere ved at sættes ved siden af hinanden, - *prædiceres*: udsiges. - *via negationis... via eminentiæ* ad nægtelsens vej ... ad forstærkelsens vej. Udtryk i den skolastiske filosofi for to måder at bestemme Guds egenskaber på. Ad den første vej bestemmes de negativt ved at fraskrive Ham al endelighed og ufuldkommenhed, 382 ad den anden positivt ved at tillægge Ham de menneskelige dyder i fortrinlig grad. - *Accomodation*: Således kaldte man i oplysningstidens teologi den guddommelige åbenbarings tilpasning til menneskenes begrænsninger, fordomme og vildfarelser. - *ligesaa umuligt som et Fløitespil...*: jf. Platons *Apologi* 27 b.

272

anthropopathiske: som tildeler Gud menneskelige lidenskaber. - *overfare*: overkomme, magte. - *Kreaturer*: her: tilhængere.

273

sympathetisk Blæk: usynligt blæk. - *modo ponendo*: i positiv form, på den sættende el. ponerende måde; dvs. at gå ud fra, sætte, at kristendommen er usandhed - *Synd mod den Hellig-Aand*: Matt 12,31-32, Mark. 3,29. - *eviterende ... pedem referens*: undvigende ... vigende, idet man trækker sig tilbage.

274

Prinds Henrik: I Henrik W fremstilles Kronprins Henrik, den senere Henrik V, som Falstaffs soldebroder. -

indbyde Alle at komme til sig: jf. Matt. 11,28.

275

salig Den, som ikke forarges paa mig: Matt 11,6. - *Historie-Maleri*: Med dette ord markeres, at der refereres til S.K.S forlovelse med Regine Olsen fra efteråret 1840 til efteråret 1841, der blev hævet, fordi S.K. ifølge sin egen fremstilling mente sig ude af stand til at indgå ægteskab, af årsager hvis præcise karakter han ikke ønskede at røbe. Til gengæld lader han forfatterskabet myldre med mulige fortolkninger af denne forlovelseshistorie, men netop kun som *muligheder*: der gives ingen nøgle til den virkelige historie, ligesom den virkelige historie, i det omfang den kendes, selvfølgelig heller ikke er nogen nøgle til forfatterskabet, men en privat baggrund som forfatterskabet har *ladt bag sig*, og som er *uvedkommende* for forfatterskabets generelle fremstillinger. Der er, først og fremmest på grundlag af de mange antydninger i forfatterskabet og i de efterladte papirer, blevet fremsat mange teorier om, hvordan det faktisk forholdt sig: man kan gætte på fysiske og psykiske skavanker og på mørke punkter i fortiden; eller på at sådanne forholds betydning enten depressivt er blevet overdrevet eller etisk-religiøst er blevet bedømt ud fra en meget streng målestok; eller på at sådanne forhold ubevidst er blevet brugt som påskud for at undgå ægteskab, måske fordi S.K. foretrak at kunne koncentrere sig om sit forfatterskab; eller man kan gætte på forskellige kombinationer af de mange muligheder.

276

viscera: indvolde. - *en Græker*: se Plutarch, »De garrulitate« VIII: i at tale har vi mennesker, i at tie guder til lærere, idet vi jo iagttager tavshed ved hellige handlinger og mysterier. - *paa det at*: for at... - *Faderen og jeg er Eet*: Joh. 10,30. - *Døve høre...*: Matt 11,5. - *Enhver prøve sig selv*: 1. Kor. 11,27-28 (Den, der spiser brødet eller drikker Herrens kalk på uværdig vis, pådrager sig altså skyld over for Herrens legeme og blod. Enhver må prøve sig selv og så spise af brødet og drikke af kalken.) - *De ere Christi egne Ord*: der menes ordene: *salig Den, som ikke forarges paa mig*. - *mod Slutningen af sit Liv*: Matt 26,31.

383

277

berede ham Veien: sml. Mark. 1,2-3. - *den Elendigste af Alle*: jf. 1. Kor. 15,19. - *forøge mig den* Luk. 17,5. - *mon Troen findes paa Jorden*: jf. Luk. 18,8.

278

som man frækt har sagt: i digtet »Die Heimkehr« i Heines *Buch der Lieder* (1827). - *Kongeloven* Danmarks forfatning fra 1665 til 1849. - *forneemt*: hovmodigt, afvisende.

279

hvad tykkes Dig om Kristus: jf. Matt. 22,42. - *doketisk eller rationalistisk*: Doketismen lærte, at Kristus ikke havde virkelig menneskelig natur, men iførte sig et skinlegeme. Rationalismen benægter fuldstændig Kristi guddommelighed; Kristus er kun et menneske. - *Som Jødeme sagde om Kristus*: Matt 9,34, 12,24. Netop dette betegnes i Matt. 12,31-32 som »Synd mod den Hellig-Aand«.